

Het Duitse democratische experiment van 1848

Nationale Vergadering in de Paulskirche was kort maar krachtig

In 1848 kwam de Nationale Vergadering voor het eerst bijeen in de Frankfurter Paulskirche. Historici debatteren tot op de dag van vandaag over de betekenis van het mislukken van dit vroege Duitse democratische experiment. Hoewel het parlement zelf weinig heeft bereikt, heeft de revolutie wel degelijk haar sporen nagelaten. Een ijkpunt in de Duitse geschiedenis dus.

Kleio gaat wat dieper in op de verplichte voorbeelden. Met behulp van deze achtergrondinformatie kunt u uw leerlingen nog beter voorbereiden op de examenstof. Een serie om te bewaren dus. Dit artikel geeft achtergrondinformatie bij het verplichte voorbeeld *Frankfurter Parlement (1848)*.

In de Frankfurter Nationale Vergadering werd langdurig gedebatteerd over belangrijke vragen als: Welk Duitsland past in welk Europa? Kan de Duitse eenheid in vrijheid worden volbracht? Deze vragen kwamen in verschillende periodes steeds opnieuw als Duitse kwestie aan de orde, bijvoorbeeld na de Tweede Wereldoorlog en na de val van de Muur in 1989. In de Paulskirche leek het er even op dat ze opgelost zouden worden. Maar de wensen van de parlementariërs bleken uiteindelijk te hoog gegrepen. Nadat Napoleon in 1815 was verslagen, trad in Europa een periode van restauratie in. De liberaal-burgerlijke cultuur was weliswaar in opkomst, maar kreeg weinig kansen om zich te profileren. Zo'n veertig Duitse staten, waaronder Pruisen, Beieren en Saksen, organiseerden zich in de Duitse Bond. Deze statenbond had tot doel de binnenlandse en buitenlandse veiligheid te versterken. Omdat de vorming van politieke partijen verboden was, organiseerden kritische Duitsers zich in studenten-, turn- en zangverenigingen of in literaire salons. De censuur was streng. In 1835 moesten schrijvers van de literaire stroming *Junges Deutschland*, onder wie ook Heinrich Heine, uitwijken naar het buitenland. Kritische hoogleraren zoals de Göttinger Sieben, onder wie de gebroeders Jacob en Wilhelm Grimm, werden ontslagen en deels ook verbannen nadat zij in 1837 hadden geprotesteerd tegen het opheffen van de liberale grondwet in het koninkrijk Hannover.

Twee keer kwam het tot opstanden, beide keren deels in reactie op ontwikkelingen elders in Europa. Na de Franse Julirevolutie in 1830 en na massale protesten van Belgen en Polen voor een eigen staat, kwamen van 27 mei tot 1 juni 1832 zo'n 25.000 mensen bijeen rond Slot Hambach om het Hambacher volksfeest te vieren. Zij verzamelden zich achter de idee van de Duitse eenheid, democratie en persvrijheid. Patriotisme en burgerlijke emancipatie waren voor hen twee zijden van dezelfde medaille. Omdat er geen vervolg was op dit feest had het een tegengesteld effect. In de Duitse Bond nam vervolging en repressie toe.

Uitbarstingen van 1848

In 1848 kwam het alsnog tot massale uitbarstingen. In heel Europa heerste een economische crisis die zijn weerslag had op het gemoed van de bevolking. Na de Februarirevolutie in Parijs sloegen de vonken over naar Berlijn, Karlsruhe, München en andere Duitse steden. Anders dan in Hambach gingen de revolutionairen nu wel op de barricades staan en wisten ze ook veel te bereiken.

Uit angst om hun macht te verliezen waren de Duitse vorsten geneigd snel concessies te doen en meer vrijheden toe te staan. In veel Duitse staten werd de strenge censuur afgeschaft en werden representatieve parlementen ingesteld, ►

Hanco Jürgens is wetenschappelijk medewerker van het Duitsland Instituut bij de Universiteit van Amsterdam.

In 1832 verzamelt zich een volksmenigte rond Slot Hambach om voor Duitse eenheid en democratie te pleiten. Litho van Erhard Joseph Brenzinger.

Nascholingen Duitsland

Het Duitsland Instituut Amsterdam (DIA) is het kenniscentrum over Duitsland. Het opereert op het raakvlak van onderwijs, wetenschap en maatschappij. De onderwijsafdeling van het DIA organiseert in 2019 nascholingen voor docenten (in opleiding) over het nieuwe eindexamenthema 'Duitsland in Europa 1918-1991', zoals een excursie naar Bonn in het najaar. Ook heeft het DIA een digitale tijdlijn ontwikkeld: duitslandinstituut.nl/ce-geschiedenis-1918-1991.

Boven: Revolutio-
naire opstanden in
Berlijn, maart 1848.
Bron: Wikimedia.
Rechts: Karikatuur
van de Nationale
Vergadering die niets
heeft bereikt, 1848.
Litho van Alfons von
Boddien. Bron: Wiki-
media.

bijvoorbeeld in Pruisen, Baden en Beieren. Bovendien werd met instemming van de Duitse vorsten in Frankfurt am Main een nationaal parlement ingesteld dat de Duitse eenheid in vrijheid moest volbrengen. Daartoe werd het enige vertegenwoordigende lichaam dat de Duitse Bond tot dan toe bijeenhield, de Bondsdag in Frankfurt, ontbonden en kwam in plaats daarvan in dezelfde stad de Nationale Vergadering in de Paulskirche bijeen.

De afgevaardigden, zo'n zeshonderd in getal, waren op heel verschillende manieren gekozen in hun eigen staat. Op het eerste gezicht gingen de parlementariërs voortvarend te werk. Zo stelden ze een tijdelijke grondwet in en benoemden ze een regent van het Duitse Rijk: aartshertog Johann van Oostenrijk. Deze oom van de Habsburgse keizer werd *Reichsverweser*, een soort plaatsvervangend vorst. De aartshertog mocht zelf ook Rijksministers benoemen. Het werd de eerste Duitse regering die in grote mate afhankelijk was van het vertrouwen van het parlement. Maar met het instellen van deze maatregelen begonnen de problemen pas.

Welk Duitsland?

De Nationale Vergadering is later vaak afgeschilderd als een praatziek 'professorenparlement' dat weinig oog had voor de politieke realiteit. Hoewel twaalf procent van de leden professor was aan een universiteit of hogeschool, is het de vraag of deze kwalificatie terecht is. Als het erop aankwam, had het parlement weinig in de melk te brokkelen. Dit bleek bijvoorbeeld bij de Sleeswijk-

Holsteinse kwestie. Duitsers in Sleeswijk hadden zich onafhankelijk verklaard van Denemarken. Zij werden hierin gesteund door zowel Pruisen als de Nationale Vergadering in Frankfurt. Maar waar Pruisen het leger inzette, keek het parlement machteloos toe. Toen Pruisen in september 1848 op eigen houtje een wapenstilstand met Denemarken afsloot, leidde dat tot onlusten in Frankfurt, waarbij twee parlementariërs werden vermoord.

Ook het opstellen van een nieuwe grondwet bleek geen eenvoudige zaak. Met de keuze voor een Duitse eenheid was immers nog niet vastgesteld binnen welke grenzen die eenheid zich zou voltrekken. 'Deutschland? Aber wo liegt es? Ich weiß das Land nicht zu finden,' schreven Goethe en Schiller al in 1796. De kern van de Duitse kwestie – welk Duitsland past in welk Europa? – diende zich aan. Koos het parlement voor een Groot-Duitse oplossing, onder leiding van het Habsburgse Rijk, of voor een Klein-Duitse oplossing onder leiding van Pruisen? Het antwoord op deze vraag had niet alleen consequenties voor de Europese machtsbalans maar ook voor het politiek-religieuze karakter van het nieuwe Duitse Rijk. Zou deze gedomineerd worden door katholieke Oostenrijkers of door lutherse Pruisen? Met de keuze van aartshertog Johann als regent was al voorgesorteerd op een Groot-Duitse oplossing. Maar de vele facties in het parlement waren hierover verdeeld.

In eerste instantie koos het parlement voor een compromis waarbij slechts het Duits-Oostenrijkse deel van het Habsburgse Rijk bij het nieuwe Duitse Rijk zou horen. Maar omdat Wenen hier

niet mee instemde, werd uiteindelijk gekozen voor de Klein-Duitse oplossing: een eenheid onder Pruisen, nauw verbonden met het Habsburgse Rijk.

Op 28 maart 1849 werd de grondwet – de Frankfurter *Reichsverfassung* – aangenomen. In de nieuwe constitutionele monarchie moesten ministers verantwoording afleggen aan het Rijksparlement, bestaande uit een door de Duitse staten gekozen Staatenhaus en een door het volk gekozen Volkshaus. De erfelijke troon werd aangeboden aan de Pruisische koning Frederik Willem IV. De vreugde hierover was van korte duur. De Pruisische vorst wees het aanbod om Duitse keizer te worden af omdat hij bang was voor ver doorgevoerde democratiseringen die niet meer terug te draaien waren. De Franse Revolutie lag nog vers in het geheugen. Bovendien vond hij dat de keizerskroon alleen kon worden aanvaard als het oude Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie, dat in 1806 was opgeheven, opnieuw in ere zou worden hersteld. Een keizerskroon aangeboden door de Nationale Vergadering onder strenge constitutionele voorwaarden was aan hem niet besteed.

Duitse afwijking?

Toen het parlement desondanks besloot door te gaan met de invoering van de grondwet en ook de Pruisische Nationale Vergadering in Berlijn de nieuwe grondwet aanvaardde, greep de koning in. Hij ontbond het Pruisische parlement en beval de Pruisische afgevaardigden in Frankfurt om terug naar huis te keren. Ook in andere Duitse staten werden parlementen ontbonden en werden afgevaardigden uit Frankfurt teruggeroepen. Zo'n honderd parlementariërs uit de Frankfurter Paulskirche vluchtten naar Stuttgart om daar verder te vergaderen en het volk op te roepen om de grondwet alsnog te steunen. Op 18 juni maakten Württembergse troepen ook een einde aan dit Stuttgarter rompparlement, waarmee de revolutie in de kiem was gesmoord. In 1851 werd de Bondsdag en daarmee ook de Duitse Bond in ere hersteld.

'In het kielzog van de lokale revoluties van 1848 stelden de Duitse staten nieuwe constituties op die wel standhielden'

Was de revolutie daarmee mislukt? De bekende historicus Hans-Ulrich Wehler (1931-2014) vond van wel. Hij sprak van een dubbele revolutie, zowel een industriële als een politieke. Maar waarbij de eerste met snelle vaart voortdenderde, werd de laatste de kop ingedrukt. De idee van de dubbele

revolutie vormt de basis voor zijn *Sonderwegthese*: door de zwakke politieke vertegenwoordiging van de liberale burgerij in de tweede helft van de negentiende eeuw bleef Duitsland achter in de democratische ontwikkelingen bij andere West-Europese landen, wat een verband zou hebben met de latere opkomst van het nationaalsocialisme. Historici van nu zijn minder geneigd om deze ontwikkelingen als afwijkend te beschouwen. Zij benadrukken dat de burgerlijke cultuur van het negentiende-eeuwse Duitsland er sterker voorstond dan vaak is voorgesteld. In het kielzog van de lokale revoluties van 1848 stelden de Duitse staten nieuwe constituties op die wel standhielden, zoals het Pruisische drieklassenkiesrecht, waarbij algemeen kiesrecht gold voor mannen van 24 jaar en ouder. Ook bracht de revolutie van 1848 een enorme cultuur van tijdschriften, kranten en pamfletten op gang die niet meer zomaar terug te draaien was. Er zijn nu nog maar weinig historici die het aandurven om een directe lijn te trekken van het mislukken van de Paulskirche naar Hitlers machtsovername in 1933. ■

Bijeenkomst van de Nationale Vergadering in de Paulskirche. Litho, ca. 1848. Bron: Wikimedia.

Websites en literatuur

Duitslandweb geeft een overzicht van de Duitse geschiedenis: tiny.cc/K4FRA.

Bundeszentrale für politische Bildung, Günter Wollstein, 'Von der Paulskirche bis zur Verfassung von 1871' (2008), zie tiny.cc/K4FRA2.

Deutscher Bundestag, 'Revolution und Frankfurter Nationalversammlung 1848/1849', zie tiny.cc/K4FRA3.

David Blackbourn, *The Long Nineteenth Century, A History of Germany 1780-1918* (Oxford 1998).

Frits Boterman, *Cultuur als Macht, Cultuurgeschiedenis van Duitsland, 1800-heden* (Amsterdam 2013).

James Sheehan, *German History 1770-1860* (Oxford 1989).

Hans-Ulrich Wehler, *Deutsche Gesellschaftsgeschichte, II, Von der Reformära bis zur industriellen und politischen 'Deutschen Doppelrevolution'* (München 1995).